Centrum Groninger Taal & Cultuur

ERFGOEDPARTNERS

Erfgoednieuws 07|2022

2 | Appingedam, wat een stad!
4 | Podcastserie Moestuinen
8 | Het verhaal van Verhildersum met de app Verhildersum To Go!
10 | Het oudste Nedersaksisch
13 | Column Ingeborg Nienhuis
14 | Tentoonstellingen en activiteiten

BEELD: SABINE NIENHUIS

Appingedam, wat een stad!
Een nieuwe presentatie voor Museum Stad Appingedam

Door: Cynthia Heinen

Het Museum Stad Appingedam bestaat ruim 75 jaar, het is in 1942 opgericht om de historische schatten van de stad te beschermen tegen de Duitse bezetter. Na een aantal omzwervingen is het museum nu ruim 20 jaar gehuisvest in twee monumentale panden in het centrum van de stad. Het ene pand dateert van 1860, een voormalig woonhuis met een theekoepel in de tuin, en het andere is middeleeuws van oorsprong. Daarmee is het museum letterlijk verankerd in de middeleeuwse geschiedenis van deze bijzondere stad.

De middeleeuwen

Want naast de stad Groningen is Appingedam de enige stad uit de middeleeuwen in onze provincie. Het bewijs bevindt zich tot op de dag van vandaag in het stadsarchief van Appingedam: de zogenaamde Buurbrief uit 1327, bekrachtigd onder de Upstalsboom te Aurich. (rechtsplaats waar de afgezanten uit de Friese gebieden samenkwamen). Dat onderscheidt het museum ook van andere musea in de provincie: het toont de ontwikkeling van de stad vanaf de middeleeuwen en de invloed op de regio Fivelingo.

Belang van de panden

Na een aantal jaren met kleinere ingrepen om het museum te verbeteren, wordt het nu tijd voor een grote update: nieuwe informatievoorziening voor de bezoekers, een duidelijke rode draad in de presentatie en nieuwe keuzes in wat we tonen en hoe we het tonen. Daarbij zijn de panden zelf heel belangrijk, want die bepalen de sfeer van het museum. Het is grotendeels ingericht in stijl, met een 19e-eeuwse en 17e-eeuwse stijlkamer en een middeleeuwse kelder. De ruimte voor wisselexposities is neutraler en daar komen ook weer neutrale vitrines.

Digitale maquette

Maar in de historiezaal komen houten vitrines, die passen bij de uitstraling van de zaal: alsof je in

een eeuwenoud rariteitenkabinet bent beland. Als je beter kijkt, zie je dat in de kasten touchscreens zijn verwerkt, waarmee je informatie over de objecten kunt opvragen. We stappen over van Adlib naar Atlantis, een informatiesysteem dat zich goed leent voor dit doel. In het midden van de zaal staat een tafel met een touchscreen, waarin de ontwikkeling van de stad is te volgen op een digitale maquette.

Houten speelstad

Voor kinderen gaan we het museum ook aantrekkelijker maken: een interactieve game laat hen straks op een eigentijdse manier kennismaken met de collectie. De heksenzolder van het museum krijgt ook een make-over: hier komt een houten speelstad voor kinderen, met een knipoog verwijzend naar de stad Appingedam.
De stijlkamers houden we in ere, maar worden wel deels aangepast, zodat de vertrekken toch steeds wat gewijzigd kunnen worden.

Depot

Verder zijn we bezig met het zoeken naar een oplossing voor ons depot. De ruimte waar nu ons depot is ondergebracht, gaat op de schop en een nieuwe ruimte is nog niet voorhanden. Diverse mogelijkheden worden onderzocht, maar een oplossing waarbij we ons depot ook (deels) voor publiek toegankelijk kunnen maken, heeft wel de voorkeur. Daarvoor zoeken we ook naar mogelijkheden in de directe omgeving: een onlangs geopend eethuisje heeft een deel van onze kraantjeskannen, blikken etc. te leen als decoratie. Het torenuurwerk van de kerk van Eenum gaat misschien naar de toren naast de Nicolaïkerk.

BEELD: SANDRÉ MUNNIKSMA

Damster zilver

Een belangrijke collectie is ons zilver uit Appingedam en omstreken. In een stad waren beroepen georganiseerd in gilden, maar in Appingedam was dat veel kleinschaliger dan in Groningen. Zo waren ijzer-, zilver- en goudsmeden allemaal lid van hetzelfde gilde. Daarom is Damster zilver veel zeldzamer dan bijvoorbeeld zilver uit de stad Groningen: er waren veel minder zilversmeden actief.
Door onder andere het zilver op een andere manier te presenteren, hopen we dat bezoekers een beter beeld krijgen van het rijke verleden van Appingedam.

Thema

Het thema van de nieuwe presentatie of vaste opstelling is dan ook: Wat een stad! We willen graag laten zien hoe uniek Appingedam is in de provincie maar ook daarbuiten. De hangende keukens zijn al wijd en zijd bekend, nu het museum nog! Om de nieuwe plannen kenbaar te maken en fondsen hiervoor te werven, hebben we een bidbook samengesteld, dat binnenkort via de website is in te zien.

BEELD: SABINE NIENHUIS

Museum Stad Appingedam
Wijkstraat 25
9901 AE Appingedam
0596 68 01 68
www.museumstadappingedam.nl

Podcastserie Moestuinen met historische wortels

Door Jennemie Stoelhorst, directeur sKBL

TUINMANNEN AAN HET WERK IN DE TUIN VAN DE MENKMEABORG; FOTO: MENKEMABORG

Op 30 juni ging de eerste podcast van een serie over moestuinen bij historische buitenplaatsen en kastelen online. Een spannend moment, want het was de eerste keer dat wij als stichting Kastelen, historische Buitenplaatsen en Landgoederen (sKBL) een podcastserie hadden laten maken. De reacties zijn gelukkig positief en het aantal luisteraars blijft groeien.

Meer belangstelling

Het idee van een podcast over moestuinen is ontstaan, omdat we zochten naar nieuwe middelen om mensen te vertellen over ons prachtige erfgoed van kastelen en historische buitenplaatsen. Een belangrijke doelstelling van sKBL is zo veel mogelijk mensen enthousiast maken over kastelen, buitenplaatsen en landgoederen en kennis te laten maken met dit erfgoed en het landschap waar het deel van uitmaakt. De afgelopen jaren hadden we gemerkt dat de belangstelling voor moestuinen bij kastelen, buitenplaatsen en landgoederen toeneemt. In 2021 hebben we daarom een aantal activiteiten ontwikkeld om deze moestuinen onder de aandacht te brengen. De podcastserie is een van die activiteiten naast een overzicht van toegankelijke moestuinen op onze site en regionale bijeenkomsten voor tuinbazen, eigenaren en vrijwilligers. Via de podcastserie willen we een nieuwe en wat jongere groep mensen bereiken en interesseren voor historische buitenplaatsen. We hopen dat zij de moestuinen uit de serie gaan bezoeken en ook een kijkje nemen in het huis of meer willen weten over de bewoners.

Veel facetten

Moestuinen op historische locaties zijn een heel dankbaar onderwerp voor een podcastserie. Het zijn prachtige groene plekken,

BEELD: ARCHIEF ERFGOEDPARTNERS

waar mensen naar toe gaan om te genieten, te ontspannen en tot rust te komen. Bezoekers maken kennis met bekende en vergeten groenten, kruiden en bloemen. Kinderen ontdekken hoe groenten en fruit groeien. De vele moestuinvrijwilligers vinden het werk en de sociale contacten leuk. Een toenemend aantal mensen voor wie regulier werk (nog) niet mogelijk is, vindt er een zinvolle dagbesteding. Het werk is voor hen een waardevolle bezigheid. Moestuinen zijn bovendien heel divers. Er zijn moestuinen die deel uitmaken van een horeca- of winkelvoorziening, groenten- en bloemenabonnementen bieden of de mogelijkheid om zelf te oogsten. Door de vele facetten van de moestuinen konden we een serie maken die ook interessant is voor een breed publiek.

Historische ontwikkeling moestuinen

sKBL is een landelijke organisatie. Bij de selectie van tuinen voor de podcasts hebben we dan ook gekozen voor verspreiding van de moestuinen over het land. Voorwaarde bij de keus was bovendien dat de moestuin toegankelijk is voor publiek. In de provincies Zeeland, Flevoland en Drenthe zijn geen toegankelijke moestuinen bij kastelen, buitenplaatsen en landgoederen. Deze provincies vielen daarom af, maar alle andere provincies zijn vertegenwoordigd in de serie. We wilden de historische ontwikkeling van moestuinen laten zien en hebben daarom moestuinen uit verschillende tijdperken gekozen. Van een 'middeleeuwse' kruidentuin via een zeventiende-eeuwse moestuin naar een hedendaagse no-dig marketgarden. Natuurlijk mochten specifieke elementen van historische moestuinen niet ontbreken, zoals leifruit en kassen. Ook wilden we de diversiteit van de moestuinen voor het licht brengen. Vandaar dat in de serie ook een sociale tuinderij is opgenomen en een moestuin met een belangrijke buurtfunctie.

Josephine Rombouts

Met deze opzet hebben we Josephine Rombouts benaderd, met wie sKBL eerder had samengewerkt. Als auteur van het boek *Clifford Castle* heeft zij affiniteit met het leven op kastelen en buitenplaatsen. Zij reageerde meteen enthousiast. Vervolgens hebben we het Cultuurfonds gevraagd om een financiële bijdrage. Het Cultuurfonds was positief en al snel kregen we een toezegging en konden we aan de slag met dit project.

Tuin van de Menkemaborg

Een vrijwilliger van sKBL heeft het project begeleid en contact gezocht met de eigenaren, directeuren en tuinbazen van de verschillende moestuinen. Alle deuren gingen wijd open. Voor de provincie Groningen was de keus al snel gevallen op de tuin van de Menkemaborg. Directeur Afiena van IJken verleende meteen alle medewerking. Omdat op de Menkemaborg een prachtig kookboek met recepten uit de achttiende en negentiende eeuw bewaard is gebleven, is voor deze podcast koken en eten als insteek genomen. Afiena bood aan het originele kookboek, dat in de Groninger Archieven ligt, naar de Menkemaborg te halen. Dat was fantastisch. Tijdens de podcast hoor je Josephine Rombouts voorzichtig de bladeren van het kookboek omslaan en eruit voorlezen. De aflevering over de Menkemaborg heeft naar twee recepten in het kookboek de toepasselijke titel 'Poffers en hoestdrank' gekregen.

Spontane ontmoetingen

Josephine wilde voor iedere podcast meerdere mensen spreken om voldoende afwisseling in de podcast te brengen. Per tuin hebben we in overleg met de eigenaar, directeur of tuinbaas

BEELD: GERARD DE VRIES

gekeken wie zij het beste kon interviewen en wie wilde meedoen. Vrijwilligers in de tuin zijn niet door ons, maar door de eigenaar/directeur of tuinbaas benaderd. Sommigen wilden graag meedoen, anderen vonden het te spannend. Het eindresultaat is dat in de serie een breed scala aan mensen aan het woord komt, die vertellen hoe zij de tuin beleven. Er waren ook spontane ontmoetingen. Josephine vroeg soms ook spontaan aan bezoekers die groenten kwamen kopen of genoten van de tuin of zij hen een vraag mocht stellen. Dat mocht altijd en leverde bijzondere aanvullingen op. Zodra de montage klaar was, hebben we de podcast voorgelegd aan de deelnemers en hen gevraagd wat zij ervan vonden. Op een enkele opmerking na waren de reacties positief. Vanaf 30 juni zijn de podcasts verschenen op onze website en op podcastplatform Spotify. Wegens technische problemen is het (nog) niet gelukt de podcasts ook op Apple te zetten. Iedere week is op donderdag een nieuwe podcast verschenen. Inmiddels staat alle podcasts online.

Publiciteit

Om zoveel mogelijk publiciteit te geven aan de podcasts hebben we de eigenaren/directeuren van de moestuinen gevraagd mee te werken aan een publiciteitscampagne. In hun nieuwsbrieven, websites en sociale media zijn de afgelopen tijd berichten over de podcast over de eigen moestuin en over de hele serie verschenen. Vanuit sKBL is geprobeerd zoveel mogelijk landelijke aandacht te genereren. We hebben een logo voor de podcast laten maken en flyers laten drukken. De flyers, het logo en het persbericht hebben we naar de betrokken kastelen, buitenplaatsen en landgoederen gestuurd, zodat zij eenvoudig aandacht konden schenken aan de podcast. Voor de landelijke publiciteit was het netwerk van Josephine Rombouts ook belangrijk. Zo heeft het weekblad Libelle de podcast opgenomen in een overzicht van interessante podcasts.

Meer podcasts

Terugkijkend zijn we tevreden over het eindresultaat en het proces. Het is een mooie serie geworden, die kastelen, buitenplaatsen en landgoederen vanuit een andere invalshoek op de kaart zetten en hopelijk extra bezoekers oplevert voor de betrokken kastelen, buitenplaatsen en landgoede-

BEELD: ANTON TIKTAK, ARTE DEL NORTE

ren. Het fijne van de serie is dat we deze langere tijd kunnen gebruiken. De opnames boden ons ook de kans onze contacten met de verschillende kastelen, buitenplaatsen en landgoederen te versterken. Het was een tijdrovend project, maar omdat een van onze vrijwilligers het project heeft begeleid en meeging naar de opnames was het voor ons als organisatie goed te doen. Als sKBL hebben we dan ook besloten vaker het medium podcasts te gaan gebruiken. De eerste ideeën voor een nieuwe serie zijn er al.
U vindt de podcasts op www.skbl.nl/moestuinen-op-kbl/

In deel zes in deze tiendelige serie staat het kookboek van de Menkemaborg centraal. Directeur Afiena van IJken-van Zanten vertelt over haar ervaringen.

In het voorjaar nam Jennemie Stoelhorst contact met ons op over de serie podcasts, financieel mogelijk gemaakt door het Prins Bernhard Cultuurfonds, over tien historische moestuinen die in Nederland zou worden opgenomen. De Menkemaborg was een van de geselecteerde locaties, dat was voor ons een grote eer. Presentator Josephine Rombouts is in de geschiedenis van de tuin van de Menkemaborg gedoken en speciaal voor deze opname mochten wij het kookboek van de Alberda's uit de Groninger Archieven voor een dag in bruikleen. Historicus Redmer Alma, gespecialiseerd in groen erfgoed en woonachtig in de provincie Groningen, was bereid gevonden om zijn medewerking te verlenen aan de podcast.
Rombouts wordt op de borg welkom geheten door de directeur van de Menkemaborg, Afiena van IJken. Tijdens haar ronde over het terrein maakt Rombouts een praatje met hovenier Enno Flikkema en als zij met het kookboek in haar handen de kelder betreedt waar vroeger door het personeel werd gekookt, loopt zij collega Pia Bolt tegen het lijf. Zij legt net kersverse groente uit de moestuin op het aanrecht: rode kool, uien en pepers.
De aflevering van de podcast gaat over de door de familie Alberda, die ooit de Menkemaborg bewoonde, verzamelde recepten

voor poffert (Gronings streekgerecht), hoestdrank, haarverf maar ook recepten die geschrapt worden in het kookboek.
Onze medewerking aan deze podcast is een manier om de veelzijdigheid van de Menkemaborg aan een groter publiek te tonen, maar ook mee te gaan met actuele media en stelt ons in staat om nieuwe doelgroepen zoals podcastluisteraars te bereiken die hierdoor wellicht een bezoek aan de borg gaan brengen.

Menkemaborg
Menkemaweg 2
9981 CV Uithuizen
0595 43 19 70
www.menkemaborg.nl

Ter plaatse of vanuit je luie stoel: het verhaal van Verhildersum is beschikbaar

Tekst: Thea Pol / Beeld: Monique Spaltman/Verhildersum

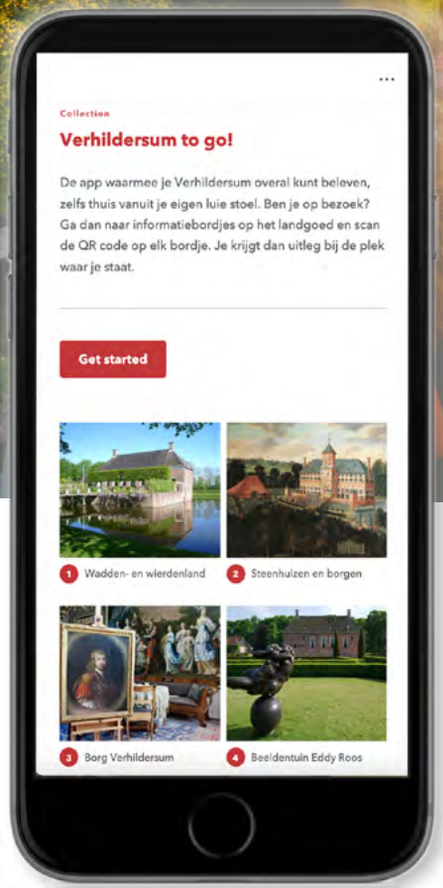

Museumbezoek is tegenwoordig op diverse manieren mogelijk. Moest je nog niet eens zo heel lang geleden een reis ondernemen om een museum of een tentoonstelling te kunnen zien, in dit digitale tijdperk is dat niet per se noodzakelijk. Je kunt al veel musea, waar je je ook bevindt in de wereld, leren kennen door hun website te bezoeken of je kunt door middel van een applicatie er een kijkje nemen. De app geeft dan vaak mogelijkheden die een 'gewoon' museumbezoek je doorgaans niet kan bieden. Denk daarbij aan achtergrondverhalen, extra informatie over de collectie en podcasts waarmee je bijvoorbeeld wordt teruggenomen in de tijd.

Eén van de musea in Groningen waar al met een dergelijke app wordt gewerkt is Museum Borg Verhildersum in Leens. Met directeur Monique Spaltman spreek ik over het ontstaan van de app *Verhildersum To Go!*. We doen dat op een warme, om niet te zeggen hete, donderdag in augustus op een bankje voor de borg, slechts onderbroken door een echtpaar dat betrokken is bij de organisatie van een oldtimerrit begin september en dat wat informatie van de directeur vraagt.

Flexibel systeem

De aanleiding voor het ontwikkelen van de app was in eerste instantie, dat het museum graag een oplossing wilde bieden voor bezoekers, die in de borg de trap naar boven niet kunnen nemen omdat ze bijvoorbeeld in een rolstoel zitten. Monique: 'Op de waszolder vind je een opstelling over hoe vroeger de was werd gedaan, een proces van dagen. Aanvankelijk dachten we na over het maken van filmpjes, en dat hebben we ook gedaan, je kunt ze zien op onze website, maar wat kun je nog meer doen met die filmpjes. Een website kun je natuurlijk thuis

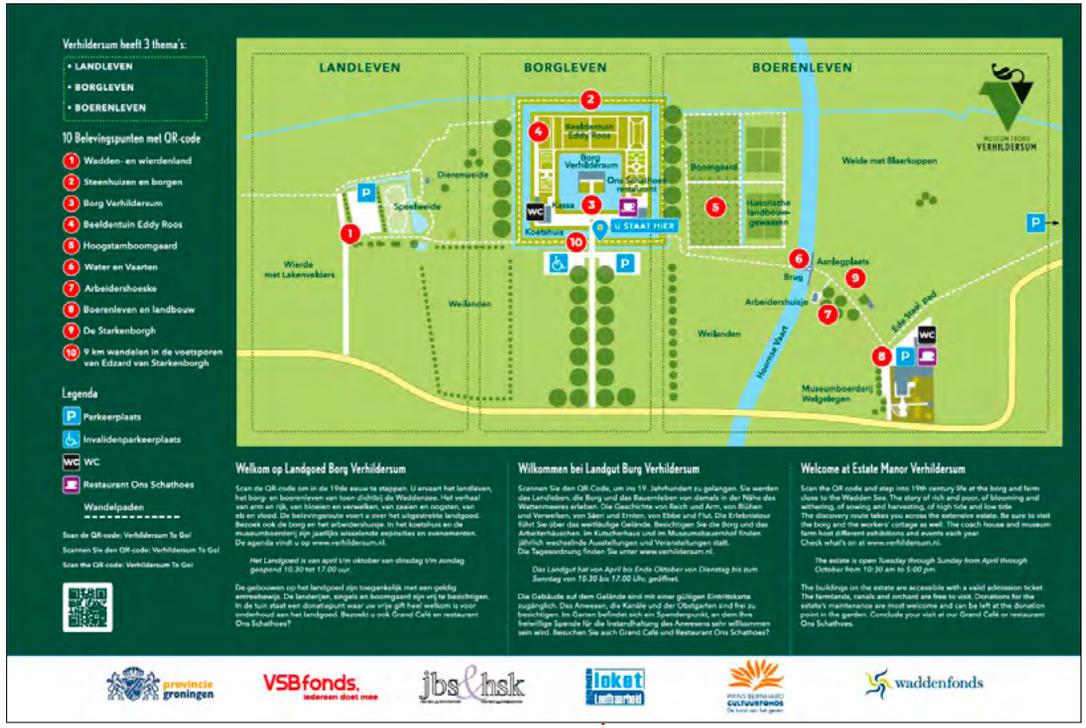

Plattegrond van het landgoed

bekijken want dat doe je niet tijdens het bezoek zelf. We wilden een systeem waarmee zowel bezoekers, die niet mobiel zijn, boven kunnen kijken, als een middel waarmee men vooraf – de voorpret als het ware - of nadien – de napret dus – Verhildersum kan bezoeken. Uiteindelijk vonden we een systeem dat flexibel is en weinig kost, per hoofdstuk zo'n € 600,-. Een voordeel van deze app is dat het een web-versie is, die je niet op je telefoon hoeft te downloaden, want inmiddels hebben veel mensen daar een hekel aan. Ze hebben in veel gevallen al een telefoon vol! Deze web-app kan hier ter plaatse worden geraadpleegd maar is ook thuis toegankelijk. De vormgeving en techniek wordt verzorgd door Gerard de Vries (Smartmobiletour), een vormgever met wie wij al jaren samenwerken. De teksten zijn in het Nederlands, Engels, Duits en Frans en kunnen ook worden voorgelezen.'

Land-, borg-, en boerenleven

Om het verhaal van Verhildersum goed te kunnen begrijpen, is een belevingsroute op het landgoed gemaakt, ondersteund door de app. Hierin staan drie thema's centraal: landleven, borgleven en boerenleven. Daarmee krijgt de gebruiker een beeld van de geschiedenis van bijvoorbeeld de Waddenkust, de 'ondergang' van de adel, en de opkomst van de boeren.

Arendploeg

Monique noemt voor het thema boerenleven een voorbeeld: 'De akkerbouw was en is nog steeds belangrijk voor de provincie Groningen. Boeren op het Hogeland waren en zijn gericht op innovatie. Daarom is aan de introductie van de Arendploeg door de Leenster boer Cornelis Borgman een hoofdstuk gewijd. Boer Borgman ging in 1850 op reis en verbleef vanwege familiebezoek enige tijd in Amerika.

In New York ontdekte hij de Arendploeg en introduceerde deze in Groningen. Vanwege het belang hiervan voor de ontwikkeling van de landbouw is er een hoofdstuk aan gewijd. Daar waar we de kennis niet hebben, schakelen we specialisten als bijvoorbeeld Redmer Alma in. Het verhaal van boer Borgman kon echter door een van onze vrijwilligers worden uitgewerkt.' Inmiddels zijn er veertien hoofdstukken in de app opgenomen.

Het voordeel van een app is dat je informatie te allen tijde kunt raadplegen. Monique: 'Het landgoed heeft een groot verhaal te vertellen en dat is niet in één keer te behappen. Je kunt het daarom ook thuis in alle rust bekijken.' Voor de bezoekers die wel op het landgoed zijn, zijn tien belevingspunten met QR-code op het landgoed beschikbaar. Nieuwsgierig geworden? www.verhildersum.nl/nl/to-go/

Borg Verhildersum
Wierde 40
9965 TB Leens
0595 57 14 30
www.verhildersum.nl

Het oudste Nedersaksisch

Tekst: Lourens Visser

Op 16 september vond de *Mannefestaosie Nedersaksische literetuur en tael* plaats in Assen. Tijdens deze speciale editie van het symposium was er naast de hedendaagse Nedersaksische literatuur extra aandacht voor de Oudsaksische tekst Heliand. De taal waarin dit werk geschreven is, is namelijk de voorganger van het hedendaagse Gronings en de andere Nedersaksische dialecten. Promovendus Lourens Visser, van de Rijksuniversiteit Groningen, specialiseert zich in historische ontwikkelingen van het Nedersaksisch en andere West-Germaanse talen. In dit artikel zal hij de tekst introduceren en vertellen over de mysterieuze geschiedenis en taal van de Heliand.

Fragment 1

an them ahtodon daga
suîðo glauua gumon
that he Hêleand te namon
Heliðos gisprâcun
erlos managa,
mid thera godes thiornun,
hebbean scoldi (Heliand 440-443)

'Helden spraken op de achtste dag, veel heren, zeer wijze mannen, met de deerne van God, dat Hij Heiland als naam hebben moest.'

De Heliand

Ongeveer een eeuw voor de eerste langere tekst geschreven in het Oudnederlands, de Wachtendonckse Psalmen, kennen we al een vele malen langere tekst in het Oudsaksisch: een titelloos gedicht dat dateert uit de eerste helft van de negende eeuw van bijna 6000 regels. Het Oudsaksisch wordt gezien als een voorloper van het hedendaagse Nedersaksisch dat niet alleen gesproken wordt in Oost-Nederland, maar ook in Noord-Duitsland. Het gedicht is een zogeheten evangeliënharmonie en beschrijft het verhaal van de vier Evangeliën in vers. Tegenwoordig staat dit werk bekend als Heliand, naar het Oudsaksische equivalent van het Nederlandse heiland. De tekst is geschreven in stafrijm, een versvorm die we ook kennen van het Oud-Engelse heldengedicht Beowulf. Deze versvorm werd in het hele Germaanse taalgebied gebruikt en ook in Engeland werd deze stijl gebruikt voor religieuze gedichten. Net als voor veel andere teksten uit de vroege middeleeuwen is de originele schrijver van deze tekst onbekend, al wordt het soms aan de blinde Friese dichter Bernlef toegeschreven. Dit lijkt echter onwaarschijnlijk. De Heliand is zeer waardevol, omdat de tekst inzicht geeft in de Nedersaksische taal van die tijd en hoe het Christendom beoefend werd in de Germaanse wereld, al is er nog veel onzeker. Een voorbeeld van het Oudsaksisch zoals dat gebruikt werd in de Heliand is te vinden in fragment 1.

Historische achtergrond

De precieze context waarin de Heliand geschreven is, is niet geheel zeker. De datering van de tekst plaatst deze niet lang na de Saksenoorlogen (772-804) waarna de Saksen uiteindelijk onderworpen werden door Karel de Grote en gedwongen bekeerd werden tot het Christendom. Hierom is het verleidelijk om te denken dat de Heliand gebruikt werd bij de bekering van de Saksen, maar hier is weinig direct bewijs voor. De versvorm suggereert in ieder geval wel dat de tekst diende om het Christendom te verkopen aan een Germaans publiek door het Evangelie op een manier te vertellen die hen zou aanspreken. Wel is zeker dat de tekst wijdverspreid moet zijn geweest, aangezien er zes manuscripten overgeleverd zijn waarvan er twee min of meer compleet zijn en de overige vier gefragmenteerd. Dit is zeer uitzonderlijk voor een tekst in de volkstaal uit de tijd waarin het geschreven is. Hoewel de verschillende manuscripten veel variatie laten zien wat betreft de spelling, zijn de verschillen qua inhoud relatief klein. Wat er later gebeurd is met de manuscripten is onzeker. Wel wordt er vaak aangenomen dat er één later in het bezit van Maarten Luther moet zijn geweest en dat hij er gebruik van maakte voor zijn Bijbelvertaling. In ieder geval duikt de Heliand weer op in 1562, toen er een gedrukte versie gemaakt werd van een nu verloren Latijnse Praefatio die mogelijk voorafging aan de Heliand waarin het gedicht opgedragen wordt aan ene Keizer Lodewijk.

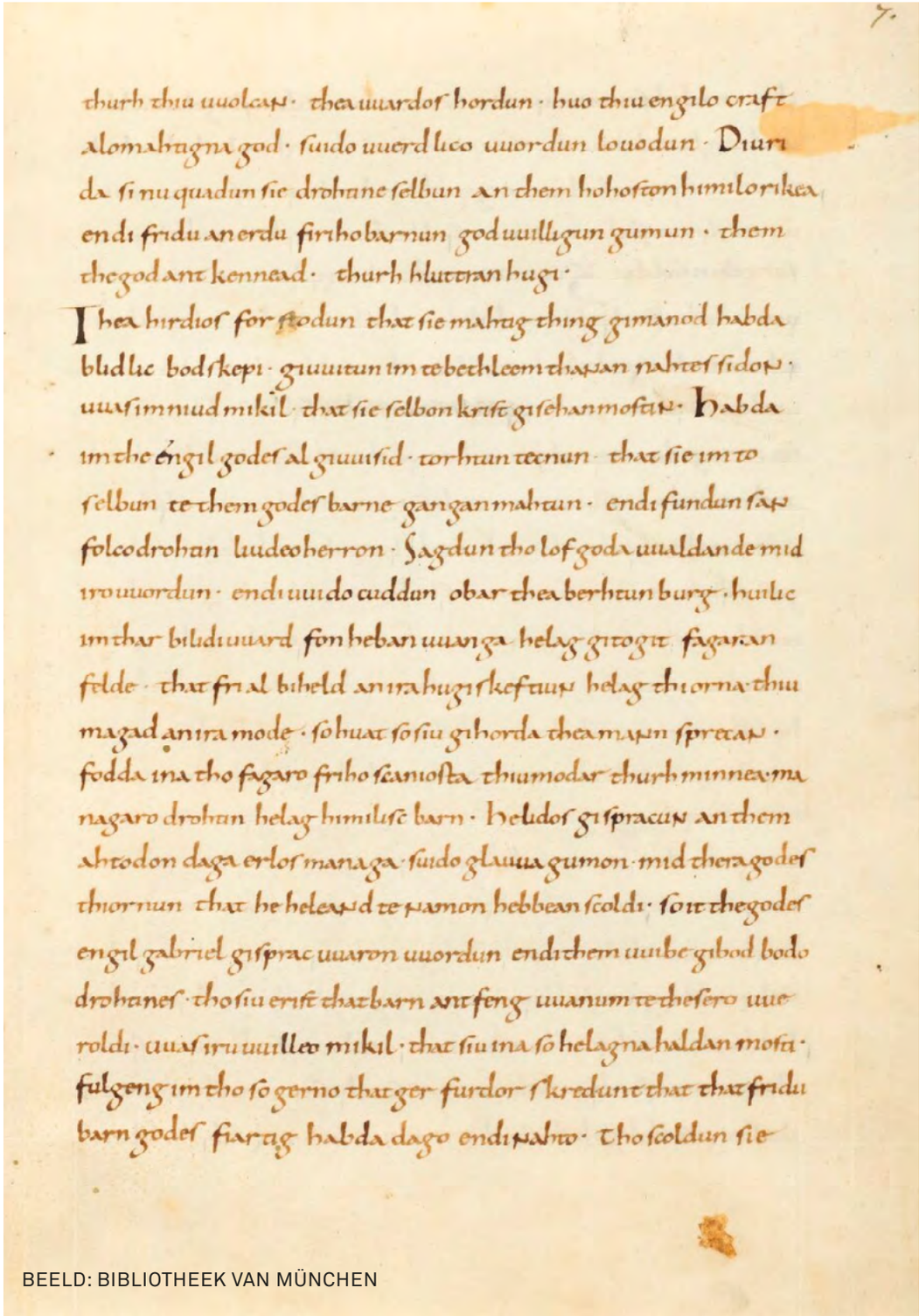

BEELD: BIBLIOTHEEK VAN MÜNCHEN

Waarschijnlijk betreft dit Lodewijk de Vrome (Keizer van het Frankische Rijk van 813 tot 840), maar het zou ook kunnen gaan om zijn zoon Lodewijk de Duitser (Koning van het Oost-Frankische Rijk van 843 tot 876). De eerste complete gedrukte versie van de Heliand werd gemaakt in 1705.

De taal

Het Oudsaksische dialect van de Heliand is misschien nog wel mysterieuzer dan de tekst op zich. Het laat zich dan ook moeilijk lokaliseren, mede omdat overige Oudsaksische teksten erg schaars zijn en omdat het niet altijd goed aansluit op de Nedersaksische dialecten uit de latere Middeleeuwen. De relatie tussen de "Heliandtaal" en het hedendaagse Nedersaksisch is dan ook enigszins onduidelijk. De meest waarschijnlijke locaties waar de Heliand geschreven zou kunnen zijn, zijn de kloosters in Fulda (Hessen), Werden en Essen (beide Noordrijn-Westfalen). Er wordt ook wel beweerd dat het gaat om een literair Saksisch dialect met invloed zowel van het Frankisch, waar ook het Nederlands van afstamt, als van het Engels (er waren bijvoorbeeld Angelsaksische monniken aanwezig in de kloosters in het Saksische gebied). Ook dit is echter allemaal onzeker. Het dialect kenmerkt zich door een sterke invloed van het Noordzee-Germaans, ook wel Ingvaeoons genoemd. Zo valt de -n- vaak weg voor bepaalde medeklinkers. Het Oudsaksische woord voor 'ons' is ûs, net als in het Oudengels en het Oudfries, tegenover het Oudnederlandse uns. Deze invloed is dus veel zwakker in het latere Nedersaksisch.

Net als andere oude Germaanse talen wordt het Oudsaksisch gekenmerkt door "volle klinkers" in onbeklemtoonde lettergrepen. Deze worden later verzwakt tot een stomme e, ook wel "sjwa", of ze verdwijnen geheel. Zo zien we in fragment 2 het woord suno (zoon) dat later gepeld wordt als söne of sone. Sunna (zon) wordt later sunne. De -o en -a zijn hier in beide gevallen verzwakt tot een stomme e. Mede hierdoor kent het Oudsaksisch, net als andere oude Germaanse talen, een veel rijker naamvallensysteem dan in latere perioden, omdat er een grotere verscheidenheid aan uitgangen bestaat. Iets wat ook opvalt is dat het Oudsaksisch nog een th-klank heeft (aan het begin van een woord gespeld als th en in overige posities als ð) die we ook kennen uit het moderne Engels. Deze verandert later in een d-klank. Zo zien we ook in fragment 1 de

Fragment 2:

Thuo uuarð thar an middian dag mahtig têcan
uuundarlîc giuuaraht oðar thesan uuerold allan,
thuo man thena godes suno an thena galgon huof,
Crist an that crûci: thuo uuarð it cûð oðar all,
huô thiu sunna uuarð gisuorkan (Heliand 5621-5625)

'Toen werd daar, in het midden van de dag, een machtig en wonderlijk teken gemaakt over de hele wereld, toen men de Zoon van God op de galg [= het kruis] hief, Christus op het kruis: toen werd het bekend overal hoe de zon werd verduisterd.'

BEELD: THE BRITISH LIBRARY

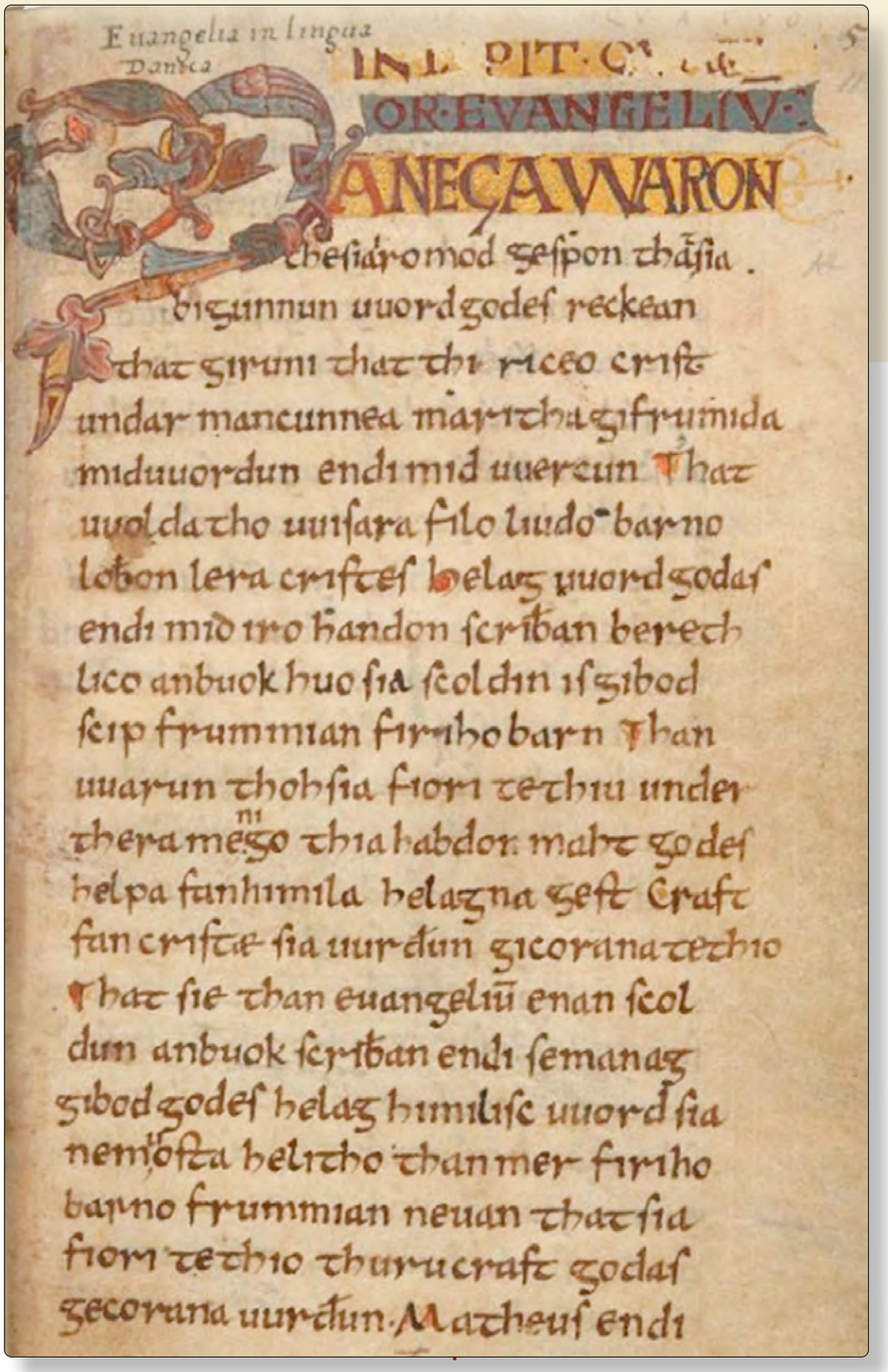

lidwoorden them (derde naamval mannelijk enkelvoud) en thera (derde naamval vrouwelijk enkelvoud) die later respectievelijk veranderen in dem (of den) en der. Ook zien we dat de vorm thiornun later verandert in deernen (de overgang van de tweeklank io naar een lange e is kenmerkend voor het Nedersaksisch).

Andere Oudsaksische teksten

Hoewel de Heliand verreweg de langste overgeleverde Oudsaksische tekst is, hebben we ook nog een aantal kortere fragmenten. De meest opvallende van deze teksten is het gedicht Genesis dat overgeleverd is in drie korte fragmenten die gevonden zijn in de Vaticaanse Bibliotheek. Het gedicht is gebaseerd op de Bijbelse Genesis en de versvorm en het dialect lijken identiek aan die van de Heliand. Genesis is bijzonder, omdat er ook een gedeeltelijke Oud-Engelse vertaling van overgeleverd is. De Oud-Engelse vertaling omvat 615 regels en bevat een vertaling van het eerste Oudsaksische fragment van 23 regels. Dit deel van de tekst vertelt het verhaal over de verbanning van Lucifer uit de hemel en de zondeval. De overige twee Oudsaksische fragmenten komen niet in de Oud-Engelse versie voor en beschrijven Kaïn en Abel en het verhaal van de stad Sodom, wat suggereert dat het originele gedicht erg lang moet zijn geweest. De bekende filoloog Eduard Sievers beweerde al dat de Oud-Engelse versie een vertaling uit het Oudsaksisch was, ongeveer twee decennia voor de vondst van de Oudsaksische fragmenten! Overige Oudsaksische teksten zijn onder andere registers, doopgeloftes, zegens en andere religieuze teksten. Deze laten meer variatie zien in stijl en spelling en tonen waarschijnlijk ook dialectvariatie.

Column Ingeborg Nienhuis
Hoeze Toenbaauw

Beeld: Jan Glas

Je persoonlijke record lopen tijdens de Vier Mijl van Groningen; nieuwe bandjes beluisteren of voorstellingen bekijken die spelen op een van de vele podia; zomeren aan de Hoornse Plas; je (gebrek aan) kennis testen tijdens een pubquiz in De Toeter; de vriendschappelijke verhouding tot een dakloze in je buurt; een drankje op Noorderzon; Koningsnacht; BOMmen bij de ACLO; huisraad shoppen bij Mamamini; een avondje opladen in het Poele- en Peperdistrict, aan de Zuidzijde of in De Kromme Elleboog; de relatie met je stadsfiets… iedereen die als jongere in Groningen woonde, zal dit op z'n minst ten dele bekend voorkomen. Het zijn allemaal kleuren op het palet van het leven in de stad Groningen. Lang geleden mocht ik er een column mee vullen op de achterkant van de UniversiteitsKrant en sinds mijn afstuderen schreef ik voor verschillende andere bronnen over Groningen. En dat verveelt nooit. In Groningen hoef je immers nooit om inspiratie verlegen te zitten.

Toen de hoofdredacteur van een van de Groningstalige tijdschriften waarvoor ik schrijf me vroeg om wat verhalen aan te leveren, wilde ik die dan ook graag in Stad situeren. Na een rondgang door de provincie in De Groningin, het gebied waarin ik opgroeide in Schoem of De Voarende Zoltkamper en de Waddengrens van zee en land waar ik nu woon in Randfiguren, voelde Grunnen als het juiste decor.

Net als de vorige keer merkte ik na drie korte verhalen dat ik te veel munitie had om het daarbij te laten. De grappigste en raarste situaties die ik meemaakte als student in Groningen kwamen terug en kon ik in fictie aandikken met anekdotes (dan wel broodje-aapverhalen…) van anderen, aangelengd met een fikse scheut fantasie. Dankzij enthousiaste doch kritische meelezers, een kundige uitgever en een begaafde vormgever resulteerde dit in mijn tweede Groningstalige roman *Hoeze Toenbaauw*. De lezer volgt hierin een aantal dames in een studentenhuis.
Wat de band tussen Groningers en hun stad zo bijzonder maakt, is dat er in de verdere wijde omtrek geen stad van formaat te vinden is. Stad is daardoor van ons allemaal. Nagenoeg iedere bewoner van het rurale gebied in onze provincie – en daar beneden – is erop georiënteerd. Een roman die zich afspeelt in de stad Groningen is daarom niet uitsluitend voor stadjers, maar juist ook voor al die anderen die er wonen, werken, winkelen, of anderszins uren ronddwaalden.

Het blijft een gok om te schrijven in een taal die weinig mensen lezen. Toch voelt het goed om dit verhaal de wereld in te sturen. Tot mijn geluk zijn de leesreacties tot dusver positief, al gaat het in de Groningse letteren weinig over jong, vrouw, stad en gay. En je weet maar nooit welke koers een verhaal vaart. Momenteel werk ik op uitnodiging aan een scenario van Schoem. Dat had ik niet verwacht toen ik een paar jaar geleden met veel plezier het verhaal opschreef van een groepje rebelse jonge garnalenvissers.

Tentoonstelling Groeisels van Anja Lofvers

tot 28 september
Kerk Zuurdijk

Anja Lofvers laat kleurige schilderijen zien, die zijn geïnspireerd op planten en vondsten uit de nabije natuur, haar eigen 'groeisels'. In de stilte van de natuur van het Noorden vindt ze haar inspiratie.
Anja experimenteert graag met verschillende materialen, zoals geschept papier of gedroogde planten, die haar werk een natuurlijke structuur en extra diepte geven. De verwerking van deze natuurlijke materialen zijn kenmerkend voor de specifieke textuur en gelaagdheid van het werk. Het gaat haar niet om herkenbare planten of bloemen, maar meer om 'groeisels' die onder haar handen ontstaan en de alomvattende sfeer van de natuur oproepen. 'Het zijn mijn eigen planten en vondsten geworden.' De stilte zoals je die kunt ervaren bij de wadden, de ruige natuur, de vergankelijkheid en wilde ongereptheid van alles wat groeit. Al die indrukken neemt ze mee naar haar atelier en zo creëert ze in haar schilderijen een sfeer van verstilling en rust.

Tentoonstelling Domies Toen als inspiratiebron voor kunstenaars

tot en met 2 oktober
Domies Toen Pieterburen

De tuin, gelegen voor de Petruskerk in Pieterburen, heeft altijd kunstenaars geïnspireerd. Meester Dirk Ploegman, schoolmeester in Pieterburen, schilderde de pastorie met de tuin en de kerk. Hij werd beïnvloed door Ploegschilder Jan van der Zee, die regelmatig bij meester Ploegman kwam. Van der Zee schilderde de tuin ook. Johan Bakker, ook een Ploegschilder, legde de pastorie en de prachtige tuin ook vast.
Na de afbraak van de pastorie groeide de tuin uit tot een erkende botanische tuin en geregistreerd museum, en bleef door de jaren heen kunstenaars inspireren. Een kleine verzameling daarvan is nu te zien in vegetarisch café Bertje Jens, gevestigd in de voormalige theeschenkerij van Domies Toen. Te zien zijn, naast werk van meester Dirk Ploegman en Johan Bakker en de foto's van dominee Roggeveen, een oliepastel uit de jaren tachtig van Henk ter Horst, een pentekening van Jan Woldring uit Eenrum, maar ook recenter werk. Zo is er een schilderij van Margreet Boonstra, vetkrijt-tekeningen van Gosse Koopmans, foto's van Annet Eveleens en Aly van der Wal, twee schilderijen van Vroon Rameckers en een verrassing!
Een paar kunstwerken worden op 1 oktober geveild in de Petruskerk. De opbrengst daarvan komt ten goede aan Domies Toen.

Tentoonstelling Impressies van Israël

tot en met 5 oktober
Synagoge Groningen

Met zijn expositie *Impressies van Israël* geeft kunstenaar Peter Wortel in woord en beeld een artistieke indruk van het land Israël en de joodse cultuur. Bijzonder is dat de impressies zijn ontstaan tijdens een reis door Israël van Peter Wortel met zijn blinde zoon Jaap. Een deel van de expositie bestaat uit dertig zwart-witte houtsneden. Daarop worden impressies van situaties en plekken in Israël afgebeeld die variëren van het ultraorthodoxe jodendom tot de adembenemende landschappen. Bezoekers kunnen bij de houtsneden

gedichten lezen waarin Peter Wortel de impressies met woorden beschrijft. Behalve de houtsneden en gedichten zijn op de expositie wandreliëfs te zien die aspecten verbeelden van de joodse cultuur. Deze driedimensionale kunstwerken zijn voorzien van uitleg door de kunstenaar.

Derde editie ODE: muziek beleven in Groninger kerken, najaar 2022

Stichting Oude Groninger Kerken en SPOT Groningen organiseren meerdere concertreeksen in een aantal sfeervolle kerken, onder de titel ODE. Dit najaar presenteren zij de derde editie van ODE. In september maakt Douwe Bob een ronde langs drie Groninger kerken. In oktober kunnen liefhebbers van klassieke muziek hun hart ophalen met Mike Fentross & Maarten Ornstein en ook Tangerine. Raadpleeg de website voor het programma:
www.groningerkerken.nl/nl/nieuws/2022-7/483/derde-editie-ode-muziek-beleven-in-groninger-kerken

'Vergeten Groninger orgels' door Beno Hofman en Eeuwe Zijlstra

Onder de titel 'Vergeten Groninger orgels' brengen verteller Beno Hofman en organist Eeuwe Zijlstra een muzikaal programma op vijf

BEELD: ANTON TIKTAK, ARTE DEL NORTE

bijzondere locaties. Naast instrumenten van bekende orgelbouwers hebben juist de orgels van onbekendere bouwers vaak een opmerkelijke geschiedenis. Toporganist Eeuwe Zijlstra bespeelt vijf van die orgels en Beno Hofman vertelt daarbij de geschiedenis van de locatie en van het orgel. Overeenkomst tussen de vijf gekozen orgels is dat ze alle in doopsgezinde kerken werden of nog worden gebruikt. Een van de bijzondere locaties waar het programma wordt gebracht is de Menkemaborg, waar een achttiende-eeuws kabinetorgel wordt bespeeld. Het nieuwste orgel is het unieke Marcussen-orgel in de doopsgezinde kerk in de stad.
De toegangsprijs per concert bedraagt 10 euro en kan contant aan de deur worden betaald of door voorintekening via email: secretaris@cultuurhistorischdocument.nl

Programma:

- Zondag 11 september, 16 uur: doopsgezinde kerk Trekweg 28 Middelstum
- Zondag 30 oktober, 16 uur: doopsgezinde kerk Langestraat 62 Noordhorn
- Vrijdag 4 november, 20 uur: doopsgezinde kerk Noorderstraat 53 Sappemeer
- Vrijdag 18 november, 20 uur: Menkemaborg Uithuizen
- Zondag 15 januari, 16 uur: doopsgezinde kerk Oude Boteringestraat 33 Groningen

Tentoonstelling Oekraïne: het pad naar vrijheid; fotografie uit Oekraïne vanaf de jaren 70 tot nu

tot en met 4 december
Akerk Groningen

Noorderlicht en de Akerk presenteren een tentoonstelling over Oekraïense fotografie van de jaren zeventig tot aan nu. We zien werk van bekende en minder bekende fotografen, van jonge talenten tot aan kunstenaars uit de canon van de Oekraïense fotografie.
Oekraïense fotografie is nog nauwelijks bekend buiten het eigen land. Dit is op internationaal vlak de eerste aanzet tot een anthologie (bloemlezing – red.) van Oekraïense fotografie.
Van het opgelegde juk van de Sovjet-Unie, tot de oorlog van nu, die elke fotograaf in Oekraïne tot oorlogsfotograaf heeft gemaakt, maken Oekraïense fotografen in deze tentoonstelling pijnlijk duidelijk hoe kunst tegelijkertijd autonoom is en een spiegel van de turbulente samenleving waarin zij tot stand komt. Het politieke klimaat in Oekraïne is altijd beladen geweest en dat zien we terug in het werk van haar kunstenaars. In de tentoonstelling zal dan ook tevens werk te zien zijn dat reflecteert op de huidige oorlog die ons in het Westen compleet overviel.

Maand van de Geschiedenis

Oktober is al sinds jaar en dag de maand van de geschiedenis, het grootste geschiedenis-evenement van Nederland. Samen met talloze musea, bibliotheken, boekhandels, archieven en andere culturele instellingen organiseert de Maand meer dan vijfhonderd activiteiten door het hele land. Onder het motto 'Ontdek gisteren, begrijp vandaag' wordt in oktober 2022 met het thema Wat een ramp! geschiedenis voor het voetlicht gebracht. Ook in de provincie Groningen zijn er activiteiten.

Groninger Archieven | Ontdek Groningen in 1672 | 1 oktober

Wat gebeurde er precies in Groningen in het Rampjaar 1672? Daar kom je achter tijdens 'Ontdek Groningen in 1672'. Reis door middel van workshops, lezingen en andere activiteiten op zaterdag 1 oktober met ons mee naar de 17e eeuw. Dag van de Groninger Geschiedenis
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/24684/ontdek-groningen-in-1672

Universiteitmuseum Groningen | Een ramp maar geen rampspoed - De brand in het Academiegebouw | 8 oktober

Een spannende lezing over de verwoestende brand in het Academiegebouw van de Rijksuniversiteit Groningen in 1906.
Op 30 augustus 1906 verwoestte een fel uitslaande brand het Academiegebouw en ging het volledige Museum van Natuurlijke Historie verloren.
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/26132/een-ramp-maar-geen-rampspoed---de-brand-in-het-academiegebouw

Theatergroepen Aluin en Raymi Sambo Maakt |theatervoorstelling Ik zeg toch sorry | 8 oktober
Een theatervoorstelling over de dag waarop de slavernij werd afgeschaft, 1 juli 1863, over onze gezamenlijke slavernijgeschiedenis hoe schrijnend de rollen ook verdeeld waren.
In 'Ik zeg toch sorry' komen zes acteurs bij elkaar om de viering van de afschaffing van de slavernij in 1863 na te spelen.
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/24290/ik-zeg-toch-sorry-een-theatervoorstelling-over-onze-gezamenlijke

Theatergroep WAARK | Staait n Bisschop veur Stad | oktober
Staait n Bisschop veur Stad is een muzikale theatervoorstelling in het Gronings met grote verhalen van bekende en onbekende mensen tijdens het beleg van Groningen door Bommen Berend. Een luchtige en muzikale voorstelling vol liefde, intriges, spanning en humor in een historisch decor.
De voorstelling is gedurende de maand oktober te zien in theaters in Groningen, Onnen, Winsum, Hoogezand, Zuidlaarderveen en Losdorp. Zie de speellijst voor het volledige overzicht.
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/24407/theatergroep-waark---staait-n-bisschop-veur-stad---muziektheater-over

KinderBoekenHuis | Boeken en Bommen: Voorleesmiddag met knutselactiviteit '350 jaar na Bommen Berend' | 15 oktober
Pabostudent Aline Boerema draagt een spannend, zelfgeschreven verhaal voor over de jonge Tinus, die in het rampjaar 1672 de terreur van Bommen Berend meemaakt. Aansluitend vindt een knutselactiviteit plaats, waarbij de kinderen een herdenkingsmunt gaan maken die zij naderhand mee naar huis kunnen nemen.
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/25439/boeken-en-bommen-voorleesmiddag-met-knutselactiviteit-350-jaar-na

Camerata Trajectina | Redeloos, Radeloos, Reddeloos! | 21 oktober
Hans Goedkoop (Andere Tijden) en Camerata Trajectina storten zich dit najaar in het woelige jaar 1672. Het is oorlog en er zijn onderlinge spanningen: hoe heeft het zover kunnen komen. 'Het volk redeloos, de regering radeloos en ons land reddeloos!' Wie heeft de macht en bepaalt de koers van het land? Met Redeloos, radeloos, reddeloos zet Camerata Trajectina een eigentijdse voorstelling neer die aanzet tot nadenken. Kunnen er paralellen getrokken worden met het huidige politieke klimaat, waarin de kloof tussen burger en politiek ook alsmaar groter lijkt te worden?
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/26187/beleef-het-rampjaar-1672-met-camerata-trajectina-in-redeloos-radeloos

Luchtwachttorens uit de Koude Oorlog | Beklim luchtwachttoren 7O1 Warfhuizen |
Op zaterdag 22 en zondag 23 oktober zijn veel Koude Oorlog locaties in het hele land voor 1 keer open! Beklim jij een van de weinige overgebleven luchtwachttorens?
Vanaf luchtwachttoren 7O1 Warfhuizen heb je een weids uitzicht over het Groninger Hogeland. De markante betonnen toren is gebouwd in 1955. Dertien jaar lang keken vrijwillige luchtwachters gewapend met verrekijkers erop uit naar Russische vliegtuigen. De Russen kwamen niet en het militaire uitkijknetwerk raakte eind jaren zestig in onbruik. In 2017 is de toren door Het Groninger Landschap gerestaureerd en in oude glorie hersteld. Probeer zelf een vliegtuig te spotten met het peilinstrument op de toren!
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/25761/beklim-luchtwachttoren-701

Groninger Museum | Stad houdt Stand - 350 jaar Groningens ontzet | 1-31 oktober
De expositie toont authentieke schilderijen, voorwerpen en documenten en zelfs kanonnen uit deze heroïsche strijd. Behalve voorwerpen uit de collectie van het Groninger Museum en de Groninger Archieven zijn er bijzondere stukken uit het bezit van de belager, de vorst-bisschop Bernard von Galen van Munster zelf zoals kerkelijk zilver, zijn reiskleding, zijn borstkruis en zijn servies. Speciaal is ook een grote selectie zilveren herdenkingsmunten en penningen die na de gelukkige afloop werden gemaakt.
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/24059/stad-houdt-stand---350-jaar-groningens-ontzet

Museum Borg Verhildersum Leens | Hoe in het rampjaar de cultuur op Verhildersum bloeit | 1-31 oktober
Het jaar 1672 was niet alleen maar rampspoed en ellende, het was ook een tijd van bloeiende kunst en cultuur in Groningen. De Ommelander adel liet zich in de Gouden Eeuw graag schilderen, al zijn verreweg de meeste

van die portretten verloren gegaan. Het is dan ook een groot geluk dat er vrij veel portretten bewaard gebleven zijn van de familie Tjarda van Starkenborgh. Er zijn zelfs recentelijk nieuwe portretten opgedoken. Aan de hand van de bewoners van Verhildersum schetsen we een representatief beeld van de cultuur in de Ommelander borgen. Bekijk bijvoorbeeld het grootste familieportret van Nederland, dat in de grote zaal van Borg Verhildersum hangt en is geschilderd in 1672.
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/24926/hoe-in-het-rampjaar-de-cultuur-op-verhildersum-bloeit

Vestingmuseum Oudeschans | bijzondere documenten WOII | 1-31 oktober
Kleine expositie van persoonlijke documentjes uit de Tweede Wereldoorlog. De ruim honderd documentjes zijn, begin dit jaar, gevonden tijdens het ontruimen van het ouderlijk huis van, de in Oudeschans geboren en getogen, Grietje Wolthek (1927-2021).
De expositie toont brieven, briefkaarten, rekeningen ziekenvervoer, foto's, telegrammen en zo'n 100 kleine (formaat visitekaartje) condoleance kaartjes met envelopjes. De documentjes laten zien hoeveel impact de oorlog had op de gehele omgeving.
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/24355/expositie-bijzondere-documenten-woii

Het Behouden Blik Uithuizermeeden | Wat een ramp: De Sunlight zeep is op! | 6-31 oktober
Een blik op de zo bekende Sunlight zeep en hoe de Lever Zeep Maatschappij te maken

krijgt met de gevolgen van de watersnoodramp in 1953. Maar ook hoe belangrijk zijn de blokken zeep met het sterretje voor onze persoonlijke hygiëne en ons huishouden?
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/26150/wat-een-ramp-de-sunlight-zeep-is-op

Groninger Archieven | Podcast Bommen Berend | 1-31 oktober
In de podcast Bommen Berend wordt in tien afleveringen het verhaal van de imponerende opmars en dramatische aftocht van Bommen Berend en zijn troepen verteld. Wie was deze vechtlustige bisschop? En hoe hield de stad stand? 1672 is een roerig jaar. Groningen wordt bestookt door de bommen en ander geschut van de bisschop van Münster. Oftewel: Bommen Berend. Hoe deze strijd verloopt, hoor je in de podcast Bommen Berend. Ga mee op reis en waan je op het strijdtoneel van 1672!
www.maandvandegeschiedenis.nl/page/24435/podcast-bommen-berend

Tentoonstelling Dohle: Marskramers op weg naar een nieuwe toekomst

tot en met 2 maart 2023
Streekhistorisch Centrum Stadskanaal/ Huisje Manning
De tentoonstelling staat helemaal in het teken van een bekend warenhuis in de regio: Dohle. Bij Dohle was van alles te koop, van bestek tot serviesgoed en alles voor het huishouden, maar menigeen zal als kind ook verlekkerd naar het aanbod aan speelgoed hebben staan kijken.

Dit jaar is het 150 jaar geleden dat de Dohles zich vanuit Duitsland in de Groningse Veenkoloniën vestigden. In 1872 komen Max en Maria Dohle met hun drie zonen en dochter in Stadskanaal aan. De Dohles zijn rondreizende marskramers en handelen in uiteenlopende waren. Al snel verplaatst die handel zich naar winkels. Deze tentoonstelling laat zien waarom Duitsers als de Dohles 150 jaar geleden naar de Veenkoloniën kwamen. En hoe zag die nieuwe toekomst in de Veenkoloniën er uit?

De expositie geeft een beeld van de artikelen die de afgelopen 150 jaar in de winkels werden verkocht. Ook na 150 jaar zijn er nog altijd twee Dohle-winkels in Nederland te vinden: de winkel van Marleen Dohle in Musselkanaal en die van Miriam Dohle in Scheveningen.

ERFGOEDPARTNERS

Colofon

Jaargang 3, nummer 7, september 2022
ISSN: 24-05-8270

Redactie:
Thea Pol, Annet van der Meer,
Patricia Ottay

Met medewerking van:
Cynthia Heinen, Afiena van IJken,
Ingeborg Nienhuis, Jennemie Stoelhorst,
Lourens Visser

Wilt u reageren of heeft u kopij:
info@erfgoedpartners.nl

Vormgevingsconcept en lay-out:
Gerard de Vries, Smartmobiletour.nl

Erfgoednieuws is de digitale
nieuwsbrief van Erfgoedpartners en
CGTC en verschijnt iedere zes weken.

Erfgoedpartners en CGTC
Lopende Diep 8
9712 NW Groningen
(050) 313 00 52
www.erfgoedpartners.nl
www.cgtc.nl

Centrum
Groninger
Taal & Cultuur

BEELD: ANTON TIKTAK, ARTE DEL